

University of Groningen

Johannes vander Waeyen (1639-1701)

van Sluis, Jacob

Published in:
Encyclopedie Nadere Reformatie

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Early version, also known as pre-print

Publication date:
2016

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

van Sluis, J. (2016). Johannes vander Waeyen (1639-1701). In W. J. op 't Hof (editor), *Encyclopedie Nadere Reformatie: II: Biografieën L-Z* (blz. 497-500). De Groot Goudriaan.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

WAEYEN, JOHANNES VANDER (1639-1701)

Jacob van Sluis

* Amsterdam 12-7-1639, † Franeker 4-11-1701, zv Jacques vander Waeyen en Geertruyd Dircksdochter Spiegel. St. Utrecht februari 1655 en mei 1658, st. th. Leiden 12-6-1658, dr. th. Franeker 4-3-1679. Pred. Spaarndam 1662, Leeuwarden 28-4-1665, Middelburg -12-1672 (afgezet 11-12-1676), prof. Hebreeuws Franeker 3-11-1677-1680, prof. th. Franeker 3-11-1677. &1 Haarlem 7-6-1665 Aletta Hoflandt, &2 Middelburg 17-1-1673 Cornelia Veth, &3 Abcoude september 1697 Sara Corcellis, wv Amsterdamse pred. Willem Anslaer.

Levensloop

De familie Vander Waeyen, rijke en aanzienlijke lakenhandelaren, waren omwille van het geloof van Antwerpen naar Amsterdam gevlucht. Status en ambitie kenmerkten de persoon van Johannes vander Waeyen. Zijn studie voerde hem langs enkele Nederlandse universiteiten waar hij disputeerde onder verschillende leermeesters: onder de wiskundige Alexander de Bie aan de illustere school te Amsterdam verdedigde hij *Disputatio de gravitate, pars posterior* [Disputatie over de zwaartekracht, tweede deel] (1655), te Utrecht verdedigde hij onder Matthias Nethenus* *De actu seu decreto voluntatis divina, circa possibilia, quae nunquam fiunt* [Over de goddelijke handelswijze of wilsbesluit omtrent mogelijke gebeurtenissen die nimmer plaatsvinden] (1658), en te Leiden disputeerde hij onder Johannes Hoornbeeck* over *De ecclesiasticorum vita* [Over het kerkelijk leven] (1659). Er volgde geen studiereis naar buitenlandse universiteiten.

Over Vander Waeyens werkzaamheden in zijn eerste gemeente Spaarndam is weinig bekend. Opmerkelijk was zijn benoeming op zo jonge leeftijd in een aanzienlijke gemeente als die te Leeuwarden. Er ontstond een goede samenwerking met zijn collega Hermannus Witsius* en samen trokken ze op voor een strenge kerkelijke tucht tegen een lombardhouder, ook al werkte deze geheel volgens een octrooi van de magistraat. Ze kwamen daarbij in conflict met de magistraat, de classis en de provinciale synode, nog gevolgd over een conflict over aftredende ouderlingen. Witsius haalde zijn gram met zijn boek *Twist des Heeren met Syn wijngaert* (1669), om daarmee opnieuw in conflict te komen, zonder dat Vander Waeyen ditmaal bijsprong. Met de dreigende situatie in het rampjaar 1672 koos Vander Waeyen – op dat moment legerpredikant te velde – partij tegen de regenten en voor de stadhouder; de verscherpte verhoudingen hebben waarschijnlijk bewerkt dat hij nog datzelfde jaar een beroep naar Middelburg aannam. Daar trad Vander Waeyen in het huwelijk met de dochter van een rijke plaatselijke regent en vrijwel gelijktijdig maakte hij een veelbesproken overgang van het Voetianisme naar het Coccejanisme. Zijn verworven invloed in de magistraat wendde hij in 1676 aan tot de benoeming van de coccejaan Willem Momma als predikant en hoogleraar te Middelburg. Na vele protesten greep de stadhouder in: Momma's benoeming werd teniet gedaan en

Vander Waeyen werd ontslagen en uit Zeeland verbannen.

Dankzij de verworven goede contacten met de Friese stadhouderlijke familie kon Vander Waeyen benoemd worden tot hoogleraar te Franeker. De benoeming bleek binnen de theologische faculteit een twistappel en leidde tot het vertrek van Witsius in 1680 en Johannes à Marck in 1682. Vander Waeyen werd vervolgens hoogleraar theologie en met de nieuw benoemde hoogleraren Campegius Vitringa*, Herman Alexander Röell en Henri Philipponeau de Hautecourt, allen meer coccejaans gezind, kwam het tot een goede samenwerking. Zo werden reeksen disputaties onder hun toezicht gehouden, waaraan veel Hongaarse studenten deelnamen. In de beide grote polemieken rond Röell schaarde Vander Waeyen zich steeds achter deze.

Naast zijn professoraat kon Vander Waeyen grote persoonlijke invloed verkrijgen door een aantal nevenfuncties: geheimraad van de Friese stadhouder Ernst Casimir, academiëprediker, provinciaal geschiedschrijver (1691), met daarnaast rechtstreekse politieke invloed via het verwerven van stemhebbend grondbezit in het zuidwesten van de provincie. In 1691 kwam plotseling en op onduidelijke wijze een einde aan de opgaande lijn in zijn loopbaan, want op beschuldiging van meened werd hij op een oneervolle wijze ontheven van zijn taak als geheimraad. In de laatste tien jaar was Vander Waeyen, hoewel als hoogleraar volledig actief, nog maar een schim van de grote persoon die hij ooit geweest was.

Geschriften

De geschriften uit Vander Waeyens periode te Leeuwarden tonen een orthodox streven naar een zuiver samengaan van leer en leven binnen de Kerk, waarschijnlijk nog sterk onder invloed van Witsius. Het eerste werk was gericht tegen een vrije interpretatie van de Schrift en tegen het cartesianisme van Ludovicus Wolzogen en Lambert van Velthuysen, *Pro vera et genuina reformatorum sententia praesertim in negotio de interprete Scripturae libri tres. Adversus L. Wolzogium. Addita sparsim contra L. Velthusii errores digressionem* [Drie boeken over de ware en zuivere oordelen van de reformatoren, in het bijzonder met betrekking tot de uitleg van de Schrift, contra L. Wolzogen. Met een toegevoegde uitweiding tegen enkele dwalingen van L. Velthuysen] (1669). Daarop volgde een werkje dat diende als poging tot onderlinge verzoening van de twee grote orthodoxe voormannen Voetius en Maresius, *De reconciliatione clarissimorum virorum G. Voetii, et S. Maresii ad virum clariss. N.N. epistola* [Brief aan N.N. over de verzoening tussen de beroemde heren G. Voetius en S. Maresius] (1670). Samen met Witsius schreef Vander Waeyen tegen het separatisme van de labadisten, die in plaats van de Kerk te zuiveren haar verlieten, *Ernstige betuiging der Gereformeerde Kercke, aen hare afdwalende kinderen. Meest voorgesteld met de woorden van de outste en voornaemste leeraers, dienende tot wederlegginge van de gronden van sr. Jean de Labadie en de sijne* (1670).

Vanuit Middelburg toonde Vander Waeyen zijn overgang tot het Coccejanisme het duidelijkst met een Nederlandse vertaling van een van hoofdwerken van Johannes Coccejus*, *De leere van het verbond en testament Gods, kort en grondig verklaart* (1677). Voorts verschenen binnen de periode te Middelburg nog enkele polemische werken, onder andere inzake de affaire-Momma.

De theologische geschriften uit de jaren te Franeker vallen uiteen in polemische en

systematische werken. Tot de polemische werken behoorden steunbetuigingen aan Röell in de door deze opgeroepen twisten, waarbij Vander Waeyen zich ook rechtstreeks tegen Witsius keerde. Voorts schreef hij weerleggingen tegen Balthasar Bekker* en Pontiaan van Hattem. De systematische werken vloeien voort uit zijn oraties of academische werkzaamheden, bij voorbeeld *Summa theologiae christianae, pars prior* [Het geheel van de christelijke theologie, eerste deel] (1689) en *Varia sacra* [Uiteenlopende heilige zaken] (1693), met vaak coccejaans uitgewerkte thema's. Aan het einde van zijn leven verschenen nog twee Latijnse handboeken voor studenten: het eerste was een beknopt dogmatisch overzicht, *Theologices christianae enchiridion* [Handboek van de christelijke theologie] (1700), het tweede was een voor die tijd tamelijk uniek homiletisch handboek, *Methodus concionandi* [De wijze van preken] (1704), postuum uitgegeven door zijn gelijknamige zoon en opvolger te Franeker. Volgens tijdgenoten was Vander Waeyen senior een begenadigd prediker.

Betekenis

Tijdens zijn leven moet Vander Waeyen een belangrijk man geweest zijn. Geholpen door zijn afkomst uit betere kringen, met bijbehorend gevoel voor status en gedreven door zijn ambitie streefde hij naar een optimale invloed. In Leeuwarden kon hij zich daartoe nog tegen de magistraat keren, in combinatie met een handreiking naar het hogere gezag van de Friese stadhouder. Echter, ook toen al gold dat het programma van Vander Waeyen meer gericht was op het handhaven van de rechte leer dan op persoonlijke vroomheid of op een herbezinning van Kerk of samenleving. Met de wisseling van partijschap van voetiaan naar coccejaan in Middelburg was er theologisch sprake van een methodische heroriëntatie op de Schrift en op de gereformeerde leer, maar de idealen van Piëtisme of Nadere Reformatie waren ook voordien bij Vander Waeyen niet of nauwelijks aanwezig. Zijn oude medestanders en zijn nieuwe opponenten, die zijn 'bekering' graag belachelijk maakten, hebben de 'oude' Vander Waeyen met terugwerkende kracht meer naar het kamp van de Nadere Reformatie getrokken dan dat deze zelf ooit nagestreefd had, ten einde hem zo als opportunist te kunnen wegzetten. Voor Vander Waeyen zelf gold als constante zijn polemische instelling om de rechte leer te handhaven.

Wat eveneens constant bleef was het gezag dat Vander Waeyen wenste uit te stralen. Een nauwere aansluiting bij de politieke elite paste daarbij, als een herbezinning op de rol van de overheid en op de eigen inbreng daarbij. Hij was rijk, leefde in stijl, zocht en verkreeg belangrijke nevenfuncties en politieke invloed, vond gehoor, maar het lijkt erop dat hij uiteindelijk zijn hand heeft overspeeld.

Invloed

Blijvende invloed heeft Vander Waeyen niet nagelaten. Met het wegvallen van zijn persoonlijkheid raakte hij snel in vergetelheid. Zijn geschriften hadden uiteindelijk weinig nawerking, wellicht met uitzondering van *Methodus concionandi*, dat nog herdrukken beleefde in 1713 en 1730. Op een meer indirecte wijze was er zijn invloedrijke ondersteuning van het coccejanisme middels zijn vertaling van het reeds genoemde boek van Coccejus, *De leere van het verbond en testament Gods. kort en grondig verklaart*, dat enkele drukken beleefde (Middelb. 1677; Leeuw. 1682; Amst. 1689). Vander Waeyen kon het niet

nalaten om ter zelfrechtvaardiging van zijn partij-overgang een uitgebreide 'Voor-rede aan de gemeente te Middelburg' toe te voegen.

Lit.: *BLGNP*, IV, 442b-445b.